

GÂNDIREA EGIPTEANĂ ANTICĂ

Credințele, învățăturile și legile morale
redescoperite prin traducerea din limba egipteană
veche a celor mai valoroase papirusuri și inscripții

Traducere din limba egipteană veche, studiu
introdactiv, notițe introductive și note:
CONSTANTIN DANIEL

EDITURA HERALD
București

Cuprins

TRANSCRIEREA ÎN CARACTERE LATINE A SCRIERII HIEROGLIFICE EGIPTENE	9
LUCRĂRI ȘI STUDII DE EGIPTOLOGIE DE ACELAȘI AUTOR	14
STUDIU INTRODUCATIV	15
BIOGRAFII	
NOTIȚĂ INTRODUCIVĂ	54
INSCRIPTIE PE MORMÂNTUL MARELUI PREOT AL LUI AMON	58
STATUIE DIN KARNAK A LUI IMHOTEP	59
Note	60
DIN CARTEA MORȚILOR	
NOTIȚĂ INTRODUCIVĂ	64
DIN <i>CARTEA MORȚILOR</i>	67
Note	71
SFATURILE LUI KA-GEMNI	
NOTIȚĂ INTRODUCIVĂ	78
SFATURILE LUI KA-GEMNI	80
Note	81
ÎNVĂȚĂTURA LUI PTAḥ-ḤOTEP	
NOTIȚĂ INTRODUCIVĂ	84
ÎNVĂȚĂTURA LUI PTAḥ-ḤOTEP	95
Note	116

SFĂTUIREA UNUI OM DEZNĂDĂJDUIT CU SUFLETUL SĂU

NOTIȚĂ INTRODUCȚIVĂ 122

SFĂTUIREA UNUI OM DEZNĂDĂJDUIT
CU SUFLETUL SĂU 128

Note 134

CÂNTECUL HARPISTULUI

NOTIȚĂ INTRODUCȚIVĂ 140

CÂNTECUL HARPISTULUI 144

Note 147

ÎNVĂȚĂTURILE REGELUI AMEN-EM-HAT

NOTIȚĂ INTRODUCȚIVĂ 152

ÎNVĂȚĂTURILE REGELUI AMEN-EM-HAT 155

Note 157

ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU REGELE MERI-KA-RE

NOTIȚĂ INTRODUCȚIVĂ 162

ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU REGELE MERI-KA-RE 165

Note 169

POVESTEA ȚĂRANULUI BUN DE GURĂ

NOTIȚĂ INTRODUCȚIVĂ 172

POVESTEA ȚĂRANULUI BUN DE GURĂ 175

Note 190

ÎNȚELEPCIUNEA LUI ANI

NOTIȚĂ INTRODUCȚIVĂ 196

ÎNȚELEPCIUNEA LUI ANI 201

Note 206

PORUNCI CĂTRE VIZIRUL REKH-MI-RA

NOTIȚĂ INTRODUCȚIVĂ 210

PORUNCI CĂTRE VIZIRUL REKH-MI-RA 213

Note 215

ÎNVĂȚĂTURILE LUI AMEN-EM-OPE

NOTIȚĂ INTRODUCȚIVĂ	218
ÎNVĂȚĂTURILE LUI AMEN-EM-OPE	224
Note	233

ÎNVĂȚĂTURILE PAPIRUSULUI ÎNSINGER

NOTIȚĂ INTRODUCȚIVĂ	240
ÎNVĂȚĂTURILE PAPIRUSULUI ÎNSINGER	249
Note	296

ANEXE

SCRIEREA EGIPTEANĂ	317
1. Descifrarea hieroglifelor	318
2. Scrierea hieroglifică	320
3. Scrierea hieratică	328
4. Scrierea demotică	329
5. Scrierea coptă	330
6. Greutăți în descifrarea scrierii egiptene	332

SCHIȚĂ A ISTORIEI EGIPTULUI FARAONIC	336
--------------------------------------	-----

TABLOU SINOPTIC AL ZEITĂȚILOR EGIPTULUI ANTIC	351
--	-----

Transcrierea în caractere latine a scrierii hieroglifice egiptene

În egipteană, la fel ca în toate limbile, sistemul fonetic conține un anumit număr de consoane și de vocale. Dar în scrierea egipteană, ca și în cea a majorității limbilor semite, nu sunt notate decât consoanele; scribii au omis în mod regulat vocalele. Ne sunt necunoscute vocalele din cuvintele egiptene și numai grație coptei, termenilor egipteni și numelor proprii egiptene transcrise în greacă, akkadiană (asiro-babiloniană) și în ebraică, putem conchide asupra vocalelor din unele cuvinte egiptene.

De aceea singurul mod științific de transcriere a scrierii hieroglifice egiptene este acela de a nota numai consoanele și de a intercala între aceste consoane o vocală convențională *e*.

În ceea ce privește semiconsoanele 𓂏 și 𓂐, ele vor fi citite *a*.

În felul acesta 𓂏𓂐, *pt*, „cer”, se va citi *pet*; 𓂏𓂐, *pr*, „casă”, se va citi *per*; 𓂏𓂐𓂏, *rm*, „pește”, se va citi *rem*.

Însă *𓂏𓂐, *d w 𓂏 t*, „dimineață”, se va pronunța *dewat*, căci semiconsoana 𓂏 se pronunță *a* prin convenție.

Tot astfel verbul 𓂏𓂐𓂏, *m^e r*, „a fi fericit, mulțumit” se pronunță *mar*, căci semiconsoana 𓂏 se pronunță convențional *a*.

Sau 𓂏𓂐, *r^e*, „soare, zi”, se citește convențional *ra*, căci semiconsoana 𓂏 se pronunță *a*.

Scrierea egipteană cuprindea:

1) *ideograme*, adică semne simple care semnifică un cuvânt întreg, de exemplu, ideograma 𓂏 semnifică soarele și se transcrie *r^e*, pronunțându-se convențional *ra*.

2) Alături de ideograme sunt *grafemele* consonantice, semne care cuprind una, două sau trei consoane (grafeme uniconsonantice, biconsonantice, triconsonantice). Exemple de grafeme

uniconsonantice sunt toate semnele „alfabetului” egiptean, ca: , *f*, , *r*, , *p*.

Grafeme biconsonantice sunt, de pildă, , *mn* (convențional se citește *men*), „a fi stabilit, a fi statornic” sau , *pr* (se citește *per*) „casă”.

Iată și exemple de grafeme triconsonantice: , *nfr* (se citește *nefer*), „bun, frumos, fericit” sau , *htp* (se citește *hetep*), „a fi în pace, a fi odihnit”.

Manualele de egipteană și dicționarele indică transcrierea acestor grafeme uni-, bi- și triconsonantice (literale), în multe gramatici existând o clasificare a ideogramelor și grafemelor după genul lor sau după dimensiunile lor urmate de transcrierea în alfabet latin, de exemplu, în Alan H. Gardiner, *Egyptian grammar*, Oxford, 1927, pp. 528–531, unde ideogramele și grafemele, adică semnele scrierii hieroglifice, sunt clasificate după următoarele criterii:

- a) semne reprezentând bărbatul și ocupațiile sale,
- b) semne reprezentând femeia și ocupațiile sale,
- c) zeități antropomorfe,
- d) părți din corpul uman,
- e) mamifere,
- f) părți din mamifere,
- g) păsări etc.

O altă clasificare a semnelor scrierii hieroglifice egiptene este după forma semnelor: verticale, subțiri și înalte; orizontale și largi, orizontale și strâmte etc. (*ibidem*, p. 531).

Sub fiecare dintre aceste semne ale scrierii hieroglifice se află o cifră care trimite la lista de semne cu transcrierea lor și sensul lor.

În ceea ce privește transpunerea în caractere latine, vom arăta că un număr de autori de limbă franceză transcriu: și prin *u* (și nu prin *w* ca în transcrierea germană și anglo-saxonă aproape unanim adoptată), apoi prin *z* (și nu prin *d* ca în transcrierea comună azi) semnul ; • e transcris *kh* sau *χ* grec (și nu *h*), ca și

prin *a* (și nu *i*), iar prin *a* (nu prin *ă*); consoana *t* la sfârșitul unui cuvânt (de obicei un semn al genului feminin) trebuie citită *at*.

Acest mod de transcriere introduce acele vocale din cuvintele copte corespunzătoare celor egiptene. De exemplu, , *n t r*, „zeu” este transcris *nuter* și nu *neter*, fiindcă în coptă „zeu” este *NOYTE*. Sistemul acesta de transcriere este nesigur, foarte complicat și neștiințific. În multe texte de limbă franceză se dau ambele transcrieri ale termenilor egipteni pentru a putea fi înțelese mai ușor.

*

În ceea ce privește transcrierea numelor proprii, dar și a celorlalți termeni egipteni în greacă și în alte limbi, trebuie să arătăm următoarele:

Trecerea unor termeni egipteni în limba greacă s-a făcut, pentru cei mai mulți, în mileniul I î.Hr. și mai cu seamă în a doua jumătate a acestui mileniu în vremea dinastiei saite, a dominației persane și a Imperiului Ptolemeic. Or, limba egipteană din aceste epoci (demotica sau copta veche, „Altkoptische Sprache”) era foarte diferită de limba Imperiului de Mijloc, anterior cu un mileniu și jumătate, limba socotită clasică. Dar și aceasta păstra ortografia veche a cuvintelor, adică exista o discrepanță considerabilă între scrierea unui termen egiptean (reprezentând pronunțarea în Imperiul Vechi, cu circa un mileniu anterior Imperiului de Mijloc) și pronunțarea sa. Mai mult, împrumuturile s-au făcut în greacă nu după scrierea unui nume în egipteană, ci după modul cum se pronunța. Pe de altă parte, existau chiar în Egiptul faraonic dialecte foarte deosebite, și egiptenii din Deltă se înțelegeau foarte greu, de pildă, cu cei de la Theba (din Egiptul de Sus).

Chiar la autorii greci transcrierea unui nume egiptean diferă de la autor la autor. Astfel, Herodot (II, 102) îl numește Sesostris, iar Diodor din Sicilia (I, 59), Sesosis pe faraonul *S-n-Wsrt* din Imperiul de Mijloc (al cărui nume înseamnă „om al zeiței *Wsrt*”; poreclă a zeiței *Isis* sau *Hathor*, care înseamnă „cea puternică”).

În ceea ce privește transcrierea numelor proprii egiptene de către autori moderni, lipsa vocalelor în scrierea hieroglifică are drept consecință faptul că diferiți cercetători transcriu în chip foarte felurit aceste nume proprii, pentru că nu acceptă convenția citirii între consoane a unei vocale convenționale *e*, ci, plecând de la coptă sau de la transcrierea greacă a acestor nume proprii, dau transcrieri foarte diferite între ele. Astfel, numele unui nobil egiptean, care își are mormântul la el-Berșeh, se transcrie consonantic *D ḥ w t y - ḥ t p* (acest nume înseamnă „zeul *Toth* este mulțumit”), dar în transcriere, după diferiți cercetători, el este *Tehutihetep*, *Thuthotep*, *Thothotpon*, *Dhuthotep*. Sau numele unui nobil egiptean din dinastia a XVIII-a, *ʾI n n i*, apare transcris de diferiți autori ca *Arma*, *Auena*, *Ennē* și *Iueni*.

În ceea ce privește numele faraonilor, suntem astăzi prea obișnuiți cu transcrierea grecească aproape întotdeauna defectuoasă a numelui lor ca să adoptăm o transcriere pur consonantică și științifică. De exemplu, cine ar putea recunoaște în *ʾImn - ḥtp* („zeul *Amon* este mulțumit”) numele faraonului *Amenophis* așa cum este în transcrierea greacă? Or, în *D ḥ w t y - m s* (înseamnă „născut de zeul *Toth*”) numele faraonului *Tuthmosis* în transcriere greacă? Tot așa numele faraonului *Amenemmes*, în transcriere greacă, este, în transcriere consonantică științifică, *ʾImn - m - ḥ 3 t* („*Amon* este înainte”).

Cu alte cuvinte, scheletul consonantic al numelor regale egiptene este adesea conservat *grosso modo* în transcrierea greacă a lui Herodot, Manethon și Diodor din Sicilia, dar uneori este greu de recunoscut numele egiptean în echivalentul grec; de exemplu, *Misphres* pentru *Mn - ḥ pr - R^c* sau *Harmais* pentru *Ḥ r - m - ḥ b*.

În celebra sa gramatică, Alan H. Gardiner (*op. cit.*, pp. 75–76) consideră că trebuie conservată transcrierea greacă a numelor de faraoni așa cum este dată de Manethon (preot egiptean contemporan cu primii doi regi ptolemei – secolul al III-lea î.Hr. – ale

căruia scrieri s-au păstrat fragmentar¹), de exemplu, *Tuthmosis* pentru *D h w t y - m s* și *Sesostris* pentru *S-n-Wsrt*. În cazul în care numele dat de Manethon, în greacă, unui faraon este prea îndepărtat de numele egiptean și nu poate fi recunoscut, se va da o transcriere probabilă a numelui egiptean în loc de cea greacă din Manethon, de exemplu *Haremḥab* pentru *Ḥ r-m-ḥ b*, și nu cum îl redă Manethon, *Harmais* (care reprezintă probabil pronunțarea obișnuită în vremea sa).

Același lucru se poate spune și despre numele de zei; transcrierea greacă a acestor nume este tradițională și trebuie păstrată, deși este foarte diferită de transcrierea științifică a numelor egiptene scrise în hieroglife. Nu se poate părăsi transcrierea greacă a unor nume de zei, ca: *Isis*, *Horus*, *Osiris*, *Nephtys*, căci sunt prea cunoscute în forma aceasta. Tot așa stau lucrurile cu numele de localități, bine cunoscute după transcrierea greacă a apelației lor: Memphis, Abidos, Koptos. În multe cazuri trebuie folosit numele grec, și nu cel egiptean al unor orașe – Elephantina, Herakleopolis, Heliopolis – sau chiar cele arabe când nu se cunoaște echivalentul grec precis al numelui unei localități.

În ceea ce privește termenii comuni din egipteană, transcrierea lor științifică, consonantică după regulile actuale, trebuie întotdeauna adoptată.

¹ Conform C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Paris, 1878, vol. II, pp. 511–613.

Studiu introductiv

„Egiptul e un dar al Nilului”, scrie marele Herodot (II, 5) despre primul stat din istorie și adaugă că el este „un pământ câștigat de egipteni” (*ibidem*) de la Nil. Într-adevăr, au fost necesare lucrări de îndiguire, desecare și de canalizare efectuate vreme de veacuri pentru ca locuitorii Egiptului să regularizeze cursul Nilului, să-i domolească furia inundațiilor și să facă ogoare roditoare din bălțile și mlaștinile noroioase care se întindeau de o parte și de alta a fluviului. Tocmai necesitatea absolută a întreținerii acestor îndiguiuri și canale de-a lungul celui mai mare fluviu din Africa a dat naștere coeziunii dintre diferitele „nome”¹ de mai târziu și a dus în cele din urmă la constituirea unui stat egiptean unificat. Actualmente, ca și în trecut, Nilul este pentru egipteni nu numai artera de comunicație esențială, dar și dăruitorul de hrană al întregului Egipt.

Nilul ia naștere din unirea Nilului Alb cu Nilul Albastru, care își împreunează apele aproape de Khartum. Nilul Alb își are originea în regiunea marilor lacuri din Africa Ecuatorială, iar Nilul Albastru, din lacul Tana în Abisinia, în care se varsă apele a numeroși torenți din munții abisinieni. Apele Nilului Alb –, în primăvară, străbătând o mulțime mlaștini și lacuri pline de plante verzi – ajung colorate în verde, în Egipt, prin luna iunie. Nilul Albastru devine roșu în luna iulie, când zăpezile din Munții Abisiniei, topindu-se, duc cu ele mâl bogat în oxid roșu de fier, iar apele acestea roșiatice ajung în Egipt în luna iulie. Albia destul de strâmtă a Nilului nu este însă în stare să cuprindă curgerea de ape gigantice care vin cu Nilul Albastru și cu Nilul Alb, și Nilul se revarsă ieșind din albia sa și inundând toate regiunile din vecinătate.

¹ Diviziuni administrative. (*N. red.*)

Inundația se întinde cu repeziciune dinspre sud spre nord și în 15–20 de zile întreaga vale a Nilului se află sub apă.

În acest moment începe depunerea mâlului adus de apele Nilului, care face ca țarinile să rodească și să producă marile lor recolte. Mâlul e acela care face ca țara Egiptului să fie numită „pământul negru”, *Kemi*, spre deosebire de „pământul roșu”, acela al pustiei.

Vreme de patru luni pământul roditor al Egiptului este acoperit de apă, și numai după retragerea apelor pământul acoperit de un mâl gros și mustind de apă e gata să fie semănat după o arătură foarte superficială.

Nilul împarte teritoriul Egiptului în două teritorii distincte: Delta Nilului și cursul său propriu-zis.

Delta începe la circa 150 de kilometri de Marea Mediterană și constituie un triunghi cu vârful spre sud, care, în vremurile ce au precedat cu mult epoca istorică, a fost un golf al mării umplut treptat cu aluviuni ale fluviului. În epoca faraonică, Nilul se împărțea în șapte brațe ce purtau apele spre mare; actualmente el nu mai are decât două brațe: cel de la Rosetta și cel de la Damietta. Mâlul a acoperit încet-încet numeroase orașe din Delta – pe vremuri mari și înfloritoare –, iar templele, inscripțiile, ruinele palatelor din Delta nu mai sunt astăzi vizibile.

Delta rămâne și azi partea cea mai roditoare a Egiptului. Cursul Nilului este întrerupt de șase cataracte, Egiptul propriu-zis începând de la ultima dintre ele (de la Elefantina). Lățimea roditoare a văii Nilului în Egipt atinge cel mult 30 de kilometri, iar malurile sale sunt străjuite de un perete stâncos de o parte și de alta de 30–60 de metri, rareori până la 300 de metri. Dincolo de aceste înălțimi stâncoase se întinde podișul deșertic al pustiei libian la stânga și al celui arabic la dreapta. Pe când în pustia apusean, cel libian, se află șase oaze locuite, deșertul arabic, între Nil și Marea Roșie, nu are oaze, în schimb are zăcăminte de pietre prețioase și semiprețioase, mine de aur. Odinioară se străbătea cu greu acest pustiu arabic pentru a se ajunge la Marea Roșie și la porturile ei.

Astfel, țara Egiptului, spre deosebire de multe alte regiuni din lume, era izolată și greu accesibilă: la nord Marea Mediterană care în vechime era separată de Delta Nilului propriu-zisă prin mlaștini și bălți greu de trecut, la răsărit pustiul arabic de nepătruns, la apus pustiul libian prin care începe Sahara, iar la sud o regiune deșertică tropicală prin care se străbătea foarte greu.

Cataractele din sud împiedicau, de asemenea, accesul pe apele Nilului spre Egipt. Doar prin colțurile de răsărit ale Deltei se putea realiza o invazie militară în Deltă.

Această izolare geografică a Egiptului explică pe de o parte originalitatea așa de frapantă a civilizației egiptene și dăinuirea ei vreme de milenii. Într-adevăr, influențe culturale străine au existat foarte puține, întrucât, de exemplu, invazii ale unor popoare străine au fost puține în primele două milenii ale istoriei egiptene (doar aceea a hicsșilor) tocmai din cauza izolării geografice. Pe de altă parte, izolarea aceasta geografică a fost sporită de interdicția de a călători în străinătate (a se vedea *Povestea lui Sinuhet*) sau pe mare, legată și de neputința de a respecta riturile religioase, impuse cu atâta severitate, într-o călătorie peste hotare. Totuși, în diferite epoci, cultura egipteană a fost, ca să zicem așa, „exportată” peste hotare și astfel se explică influențele egiptene în arta egeo-cretană sau a orașelor protofeniciene și feniciene, a unor popoare din Africa, dar mai ales cele religioase și etice din gândirea vechilor evrei. Egiptenii însă nu au primit decât puține influențe culturale de la alte popoare, chiar învecinate sau pe care le-au stăpânit. Așa se explică în parte și conservatorismul lor, precum și relativa absență a unei evoluții în arta lor plastică, în teologie, în organizarea statală. Și așa se pot înțelege, prin conservatorismul lor, condiționat de izolarea geografică, nenumăratele „reîntoarceri la trecut”, dintre care cea mai cunoscută este cea saită, din timpul dinastiei saite (663–525 î.Hr.).

Tot pe seama izolării geografice trebuie pusă și originalitatea civilizației lor, despre care scrie Herodot: „Egiptenii, trăind sub

un alt fel de cer și alături de un fluviu atât de osebit de celelalte, *și-au statornicit și obiceiuri și legi care în multe privințe se bat cap în cap cu cele ale altor neamuri*. La ei, femeile merg la târg și desfac marfa, în timp ce bărbații, stând acasă, țes [...] Bărbații poartă poverile pe cap, femeile, pe umeri” (II, 35)¹.

Nu e mai puțin adevărat că izolarea geografică a fost unul dintre elementele decisive pentru formarea statului faraonic și a regimului tiranic, care i-a constrâns pe toți locuitorii să se supună fără nicio putință de a fugi în alte regiuni pentru a scăpa de despotism.

Cunoaștem bine acest fenomen al fugii locuitorilor din Egipt în Epoca Ptolemeică, mult mai târzie, datorită nenumăratelor papirusuri ale arhivei lui Zenon, și această fugă în masă în pustii sau în alte părți din țară lăsate în paragină se numea *ἀναχώρησις* (*anahoresis*).

Dacă împilarea despotică a locuitorilor Egiptului ducea de cele mai multe ori la fuga în pustiu (termenul *anahoret*, care mai târziu va însemna „ermit”, „pustnic”, derivă tocmai de la această fugă [*anahoresis*] a țăranilor împilați), au fost multe alte forme de rezistență a lor împotriva stăpânilor lor nemiloși: răscoala, greva, refugiul într-un templu – pentru a se folosi de dreptul de azil –, organizarea în bande de „tâlhari” etc. Numeroase pasaje din operele sapiențiale egiptene, pe care le publicăm în acest volum, dovedesc pe deplin oprimarea la care au fost supuși țăranii și meseriașii în tot decursul istoriei antice a Egiptului și nu numai în Epoca Ptolemeică. Modul de producție care a dominat atunci în Egipt nu a fost cel sclavagist, nici cel feudal, ci *modul de producție asiatic* sau *tributar*, care are drept corolar politic despotismul asiatic.

În modul de producție asiatic, care nu exista numai în Asia, ci și în Egiptul faraonic, baza socială era comunitatea agrară sătească; aceasta lucra pământul fie în comun, fie în loturi familiale. Peste această comunitate agrară sătească exista un grup de

¹ Citatele din opera *Istoriei* a lui Herodot se redau după traducerea în limba română apărută la Editura Științifică, București, 1961.

funcționari și supraveghetori, iar peste aceștia era despotul (rege, împărat, prinț), care era unicul proprietar al pământului.

Or, cu mici deosebiri acest mod de producție a existat în mai toate țările Orientului, iar el a determinat forma politică a statului, care avea un caracter despotic pronunțat. Dar în Egiptul antic acest despotism, unul dintre cele mai asupritoare, a fost agravat din cauza izolării geografice și a dificultăților locuitorilor de a se sustrage împilării prin fugă.

Dacă locuitorii Egiptului au fost supuși unei puternice asupririi din partea faraonului, regele-zeu, nu e mai puțin adevărat că religia egipteană (sau mai exact „religiile egiptene”) exercita și ea o opresiune puternică, impunând numeroase tabuuri (interdicții), rituri, ceremonii, controlând îndeaproape așadar comportamentele locuitorilor și viața lor. Nerespectarea unor interdicții religioase de către un egiptean era sancționată sever de temple și de preoții lor.

Așadar, în decursul evoluției istorice, locuitorii Egiptului antic au trăit sub o triplă opresiune: cea *politică*, cea *economică* și cea *religioasă*.

Existența unei tiranii în Egiptul antic ne este atestată de cărțile vechi ale evreilor, dar și de autorii greci, începând cu Herodot și Diodor din Sicilia, și de numeroase texte literare egiptene. Viziunea unui Egipt idilic și paradiziac este în contradicție cu toate datele istorice pe care le avem. Dar tocmai dificultățile mari pe care le aveau egiptenii în general, de a se strecura în viață și de a-și duce existența în fața acestei triple opresiuni, au determinat în parte dezvoltarea atât de remarcabilă a literaturii sapiențiale. Era necesară învățarea unei „arte de a trăi”, a unor „reguli de viață” într-o societate în care individul era supus unui triplu despotism și în care *vivere pericolosamente* era regula. De aceea au devenit egiptenii „cei mai înțelepți dintre oameni”, după expresia lui Herodot (II, 160), și de aceea s-a scris un număr atât de însemnat de texte sapiențiale.